

MEVLÂNÂ ve MUHİTİ

ASAF HÂLET ÇELEBİ

MEVLÂNÂ'nın zamanında Moğol akınlarının serpintisine uğrıyan Konya'da Selçukîler fiilen değil, ismen saltanat sürüyorlardı. Fakat Konya Türk medeniyetinin mühim âbidelerini ve kültürünü saklayan diğer talihsiz şehirler gibi harabolmuş değildi. Sarayları, süslü bahçeleri, zarif insanlariyle henüz ayakta idi. Bu bahçelerde saraya mensup kibar kadınların gezindikleri, pahalı Hind kumaşları, sırmalı elbiseleri, harikulâde atları ile saray adamlarının hâlâ yıkılmış bir haşmetin kırıntıları içinde mağrur dolaştıkları görülyordu.

Etraflarındaki muazzam facialardan ders almayı düşünemiyen bu gafil küçük zümrenin arkasında da bittabi geniş bir halk kütlesi vardı. Şunu da gözönünde bulundurmalyız ki o zaman Konya ahalisinin çokluğunu Rum unsuru teşkil ederdi. Fakat bunlar şehirden ziyade civarda ve köylerde idiler. Asıl Konya şehrinin ekseriyeti Türkü; buna Moğol istilasından kaçan diğer Orta Asya Türk şehirlerinin halkından oraya hicret edenler de karışınca şehirdeki Türk - Müslüman unsurunun yekûnu biraz daha kabarmıştı. Bu gelenlerin arasında tanınmış birçok âlimler, din adamları ve sanatkârlar da bulunuyordu.

Gençliğinde babasıyla beraber Konya'ya gelip yerleşen Mevlânâ da bu mültecilerin ilklerindendi. Öyle zannediyorum ki kendisi gibi birçok badireler görmüş olan bu muhacirlere karşı da hususî bir sempatisi vardı. Annesi tarafından asil bir soydan gelen ve büyük bir âlimin de oğlu olan Mevlânâ'nın hakikatte aristokrasiye lâkayt bulunduğu kadar tasavvufun çizdiği hudut dışındaki ilim dünyasına da aldırış ettiği yoktu. Müritleri ve şakirtleri arasında en çok Türkler, hattâ bazan avamdan Türkler bulunan Mevlânâ aristokrat ve entellektüel sınıfı kendisine bağladığı gibi Türk burjuvazisini, hattâ avamdan işçileri de ihmal etmiyordu. Kendisinden sonra Ankara ve civarında bir nevi sosyal demokrat cumhuriyeti kurmuş olan ve hususî nizamlarıyla çalışan Ahiler teşkilâtının mensuplarından Ahi Ahmet Şah, Ahi Çoban, Ahi Kayser gibi zatlar başlıca müritlerinden olduğu gibi debbağ, kâtip, hattat, kuyumcu, ressam, tabip gibi muhtelif mesleklerle mensup müritleri pek çoktu. Mevlânâ'nın bilhassa işçi sınıfını ve sanatkârları sevmekte ve takdir etmekte olduğunu Eflâkî tezkiyesinin muhtelif hikâyelerinin tetkikin-

den anlıyoruz. Selçuk hükûmetinin baş veziri Emîr Pervâne'ye, Emîr Kemaleddin adındaki diğer yüksek bir memur, Mevlânâ'nın bu müritleriyle oturup sohbet ettiğini göstererek gizlice :

— Mevlânâ'nın müritlerinin çoğu avamdan !

Dediğini duyan Mevlânâ hiddetle haykırıyor :

— Bizim Mansurumuz hallaç değil mi ? Ebûbekir (diğer bir mutasavvıf) nesağ (dokumacı) değil midir ? Bir azizimiz de zeccâc (şişeci) değil mi ? Sanatın marifete ne ziyânı var !

Mevlânâ için en büyük ayıp sanatından ve günlük meşgalesinden dolayı birisini hakir görmektir. Ancak musahipliğine seçtiği insanlar hangi zümreye mensup olurlarsa olsunlar gayet halûk, son derecede hassas, ruh heyecanına ve olgunluğuna sahip kimselerden olduğu muhakkaktı. Yalnız esnaf tan olanlar değil, en felâketli devirlerini yaşıyan Selçuk sarayı bile aralarında bulunan bu müstesna fitretin mâneviyatına sığınıyor, onu kendilerinin kurtarıcısı addediyor, üzerine titriyordu. Belki hiçbir saray o zamana kadar ne bir velînin, ne bir şairin, ne bir

âlimin bu kadar candan bir alâka ve hürmetle sevildiğine şahit olmamıştı.

Önce Selçuk sultanı Alâeddin III, daha sonra Rükneddin, ve en sonra İzzeddin Keykâvûs'la gene Selçuk hükûmetinin en büyük devlet adamı olan, Emîr Muineddin Pervâne onun hayranları arasında bulunuyordu. Bir gün kendisini ziyaret eden İzzeddin Keykâvûs'u :

— Sana ne öğüt vereyim ki, sana çobanlık vermişler, sen kurtluk ediyorsun. «Bekçilik yap!» diyorlar, hırsızlık ediyorsun; Allah sana saltanat vermiş, şeytanlık işliyorsun !

Diye azarlamış, Sultan da bu sözlerden duyduğu yeis ve ıstırapı ifade için başını açıp oradan ağıya ağıya çekilmişti.

Eflâkî'den alınan bu hikâye ile buna benzer birçokları onun hakikatte saraya mensup olduğunu değil, belki ve daha doğrusu sarayın kendisine mensup olduğunu belirtmektedir. O kendisini ziyaret için yalvararak müsaade isteyen padişahlara, vezirlere istediği anda kapısını kapar, en basit, adı sanı belirsiz insanları terbiye ve ıslaha çalışırdı. Müritlerini de daima çalışmaya ve kazanmaya sevkederdi.

Mevlânâ'nın zenâat erbabından seçtiği ve meşgul olduğu insanlar arasında bilhassa Konya çarşısında altın döğücülüğü sanatıyla geçinen Salâhaddin Feridun'la olan alâkası ve onunla ilk karşılaşmasına dair olan menkıbe çok caziptir :

Çarşıdan, dükkânların arasından geçerken bunlardan birisinden gelen remel vezninin âhengine uygun vurulan çekiş sesleriyle birdenbire yol ortasında semâ'a başlıyan Mevlânâ aynı vezinle irticalen güzel gazellerinden birini okuyor :

«Yekî gencî bedîd âmed der in dükkân-izerkûbî
Zehî sûret zehî ma'nâ zehî hûbî zehî hûbî»

«Bu altın döğücünün dükkânında bir hazine göründü. Orada sûret ve mâna var.. Ne güzellik... Ne güzellik!» diye başlayan bu gazelini okurken kendisini yolda takip eden sadık müritleri de büyük bir hürmetle bu beyitleri kaydediyorlardı. Salâhaddin bu hali görür görmez döğdüğü altının ziyan olacağını düşünmüyerek çekicini vurmakta devam etmiş, bir taraftan da Mevlânâ'ya yanıp ağlamıştı.

BURADA GİZLENMİŞ BİRİSİ VAR

Burada gizlenmiş birisi var;
eteğimi tutuyor ve önümü kesiyor.

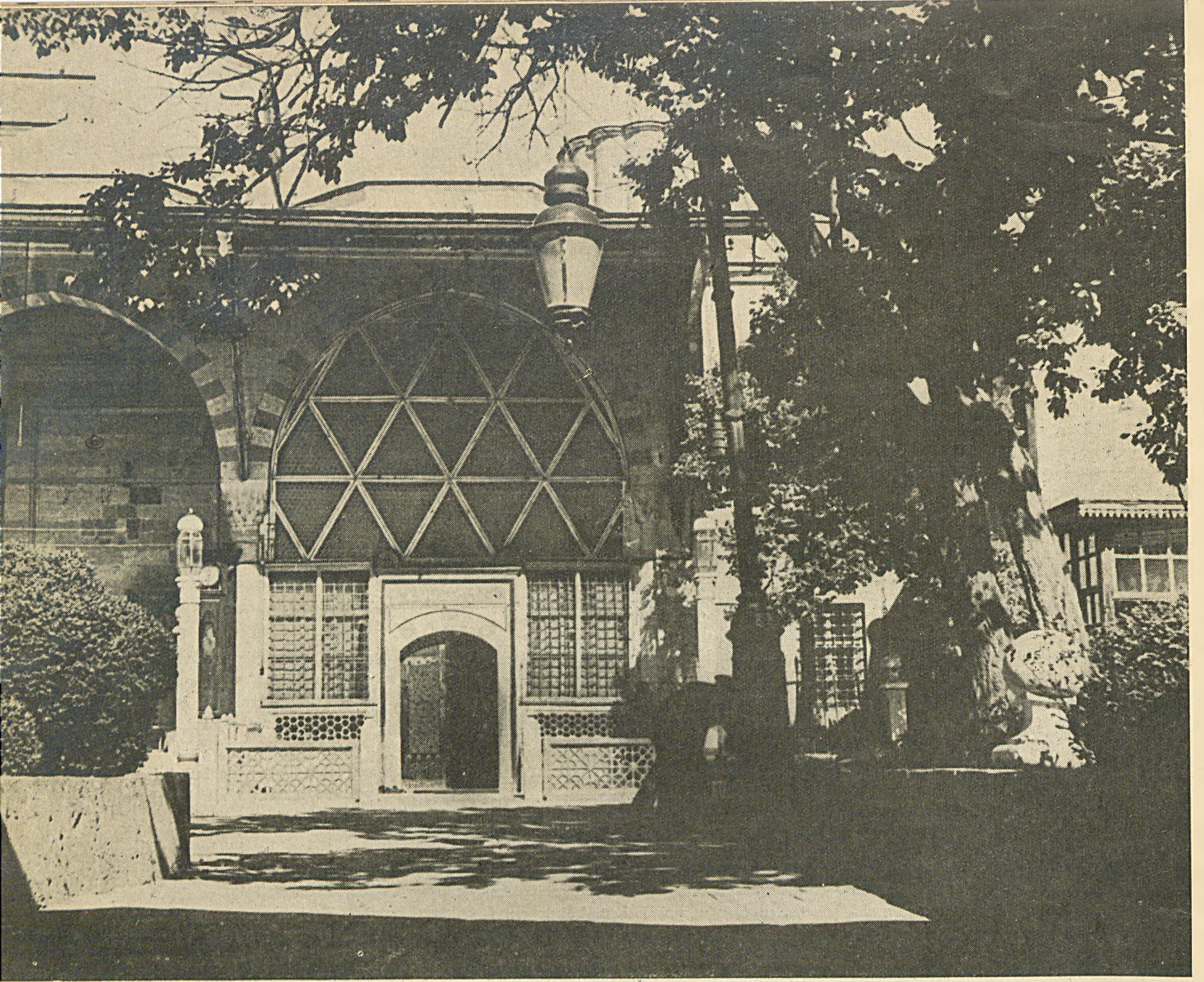
Burada gizlenmiş birisi var.
Can gibi, hattâ candan da güzel...
Bana bir bahçe gösteriyor ve sarayımın içine gizleniyor.

Burada gizlenmiş birisi var.
Gönülden geçen hayal gibi gizli.
Yüzünün pırlantısı bütün vücuduma aksediyor.

Burada gizlenmiş birisi var.
Şeker kamışında şekerin gizlendiği gibi gizleniyor. Hiç kimsenin gözleri o göz bağlayan büyüğü görmemişdir.

Bütün dünya güzelleri gözümde değil. Kirpiklerim onun hayallerine dalmış, kapanmıyor.

(Mevlânâ'nın bir gazelinden)

Konyada Mevlânâ Müzesinin giriş kapısı

Mevlânâ'nın Tebrizli Şems'le aralarındaki rabıta ayrı ve çok derin bir bahistir. Mevlânâ'nın tasavvufî görüşü üzerinde büyük bir tesir bırakmış olan bu fevkalâde insanın dönüşü olmıyan son gidişini müteakip gene onun memleketlisi olan Salâhaddin Zerkûb'u kendisine başlıca mürit ve musahip seçen Mevlânâ bu mütevacı, fakat mistik heyecanlarla dolu olan müstesna varlıkta büyük bir ruhî kabiliyet sezmişti. Salâhaddin için dedikodu yapıp cahilliğini ileri sürenler hakkında :

«Onlar hamıllıklarından Allahın öyle hâs bir kuluna cahil demişler; bilmiyorlar ki asıl âlim onlardır. Onlar gürül gürül akan ilim çeşmeleridir. Onların ilimleri ademden (yokluktan) gelmiştir» diyor, bütün bu sözlerin hiç birisine ehemmiyet vermedikten maada Salâhaddin hakkındaki iltifat ve hürmetini daha artırıyor, bu bâtinî rabıtayı bir de zahirî alâka ile kuvvetlendirerek Salâhaddin'in kızı Fatma Hatunu oğlu Sultan Velede alıyordu. On sene süren samimî bir anlaşmadan sonra hastalanarak vefat eden

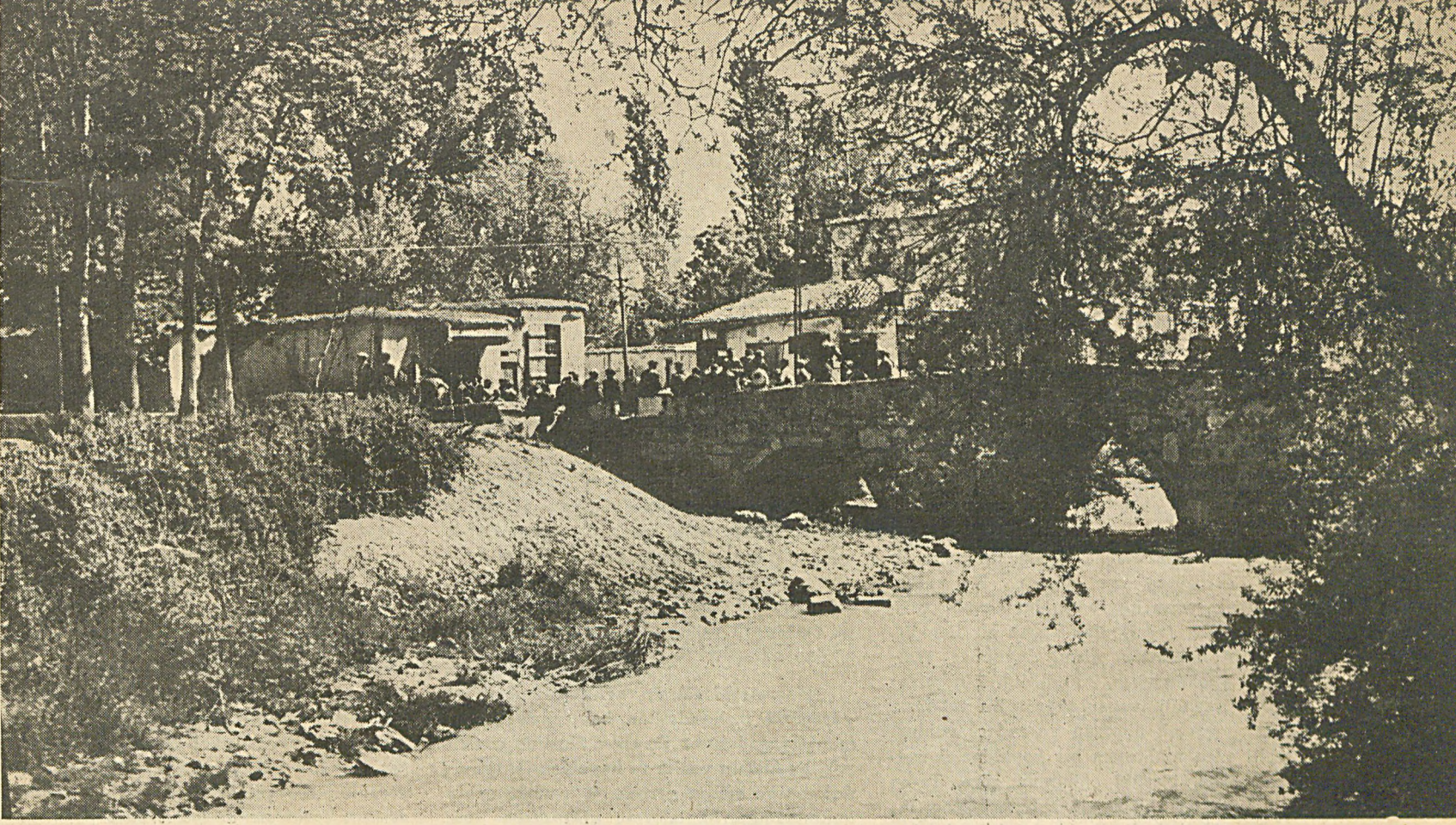
Salâhaddin'in arkasından da Şems'e yaptığı gibi acıklı gazeller ve mersiye yazmıştı.

Zerkûb'un (altın döğücünün) vefatından sonra Mevlânâ'nın en ileride gelen halife ve musahibi Çelebi Hüsameddin olmuştu. Bu zat bilhassa Mevlânâ'nın en mühim didaktik eseri olan *Mesnevî*'nin yazılışında yegâne âmil ve muhataptı ve notlarını da bizzat tutmuştu. «Çelebi Hüsameddin gayet nazik, terbiyeli, son derece afif ve mütevacı. Mümkün olduğu kadar çarşıya, hamama, kalabalık arasında kadınların bulunduğu yerlere uğramazdı.» Bundan maada pek fazla rikkatli ve merhametli bir kalbi vardı. Birisinin hastalığından bahsettikleri zaman hemen hemen o da yarı yarıya hastalanırdı. Mevlânâ'nın önünde daima diz çöküp oturarak kendisine dikte ettiği mesneviyi yazan bu hassas ve değerli zattan sonra Mevlânâ'nın küçük ve sevgili oğlu, babasının son demlerine kadar yanından ayrılmaz olmuştu. Hakikaten Sultan Velede Mevlânâ'ya lâıyk bir oğul olarak, tam mânâsıyla onun ruhî terbiyesi altında istediği

gibi büyümüş ve nesilden nesle Mevlânâ'nın sevgisini naklettiren Mevlevîlik müessesesinin kurucusu olmuştur.

Fakat Mevlânâ'nın bu birinci derecedeki müritlerinden sonra ikinci bir zümreyi teşkil edenleri vardı ki, bunlar sayılamıyacak kadar çoktu. Mevlânâ'nın şöhreti 40 yaşından itibaren yavaş yavaş bütün Anadolu'ya yayılmaya başlamıştı. Hürmetkârları her yerde pek ziyade idi ve esasen kendisi de devrinin bütün mütefekkirleri ve âlimleriyle temas ediyor, hepsinin üzerinde çok kuvvetli ve derin bir tesir bırakıyordu. Ancak o devirde Anadolu'da anlaşılan şekilden çok farklı bir tasavvufa doğru gittiği için bu hal dostları yanında biraz da düşmanlarının zuhuru sebebolmuştu. Mevlânâ'nın bedîî tasavvufu yalnız mistik dünya görüşünü şiirle ifade etmekten ibaret kalmıyordu. Yeni bir semâ' şekli, yeni bir musiki, hasılı yeni bir hayat tarzı ibdâ ediyordu. Bu sebepten mutaassıp muhitlerde de Mevlânâ'ya karşı bir aleyhtarlık başlamıştı.

Bütün bunlara rağmen onun eserlerin-

Mevlânâ'nın sık sık dostlarını görmeğe gittiği Meram'dan bir köşe

deki kuvvet, şahsiyetinin nüfuz ve tesiri, etrafında doğmaya başlayan muhitin yavaş yavaş büyümesine ve hemen bütün Anadolu'yu kaplamasına mâni olamıyordu. Tabiidir ki bedîî zevkleri itibariyle sanat telâkilerine daha müsait olan büyük şehirler bundan en ziyade ve daha çabuk müteessir oluyorlardı.

Devrinde kendisine karşı gösterilen hürmet okadar ziyade idi ki, artık asıl ismi olan Mehmed Celâleddin unutulmuş, herkes ona: «Mevlânâ!» (Efendimiz) diyordu. Hürmetkârları onun ismini anmayı bile bir hürmetsizlik sayarak ondan bu unvanla bahsediyorlardı.

Celâleddin genç yaşında geldiği Konyada (Mevlânâ) olmuş ve ihtiyarlamıştı. Kumral sakalları kırışmış, fakat gene de tamamiyle beyazlanmamıştı. Bünyesi fazla hassasiyete ve sinir hâkimiyetine çok müsaitti. Bu sararmış ve zayıf bünyedeki heybet, keskin bakışlı, iri elâ gözlerinin çekiciliği onun nadir şahsiyetlerde tecelli eden bir enerjiye sahip olduğunu her haliyle belli etmekte idi. Bu sebepten kendisini görenler ekseriya önünde başlarını eğmeğe mecbur olduklarını itiraf ediyorlardı. Bu bünye ve simada ihtirasla karışık çetin bir iradenin tezahürleri her an seziliyordu. Bunun için kendisini inkâr eden, aleyhinde bulunanlar bile onu bir kere gördükten sonra birdenbire ve şiddetle nüfuzuna kapılmaktan kendilerini alamıyorlardı. Bu tesirden mütevazı ve alelâde insanlar kadar padişahlar ve vezirler de kurtulamıyorlardı.

Mevlânâ'ya karşı bilhassa kibar muhitin kadınlarında büyük bir incizap vardı.

*Biyâ tâ kadr-i hem-dîger bidânîm
Ki tâ nâgeh zi yek-dîger nemânîm*

*Gel de birbirimizin kadrini bilelim;
çünkü ansızın öleceğiz, birbirimizden ayrılıp gideceğiz.*

Mademki inanç sahibi, gerçekten de inanç sahibinin aynasıdır, ne diye aynadan yüz çevirmedeyiz?

Kerem sahipleri, dosta can feda ederler; köpekliği bırak, biz de insanız.

Okuyup ütördüğümüz Kul ezvâ'leri, Kul hüvallah'ları, ne diye birbirimizi sevmek için okumayız?

Garezler, dostluğu karartır, ne diye garezleri atmamız, sürmeyiz gönülden?

Ben öleceğim diye bâzı bâzı gönlün hoş bir hale gelmede; niçin ölüye tapmadayız, neden birbirimizin canına düşman olmadayız?

Ölümünden sonra barışacaksın, uzlaşacaksın benimle, fakat ömrüm boyunca derdinle sınamalara düşüyorum ben.

Farzet ki şimdi öldüm, uzlaş, barış benimle; çünkü teslim oluştasınız, ölümler gibiyiz âdetâ.

Mademki mezarımı öpeceksin, ben, gene oyum, gel de şimdi yüzümü öp benim.

Gönül, ölü gibi sus artık; çünkü biz, bu dil yüzünden varlıkla töhmetlenmedeyiz.

Onlardan birçoğları kendisine büyük davetler yapmakta idiler. Bilhassa padişah Rükneddin'in karısı Gömaç Hâtun'un Mevlânâ'ya büyük bir itimad ve muhabbeti vardı.

Mevlânâ, kadın, erkek, padişah veya işçi için ayrı bir tasnif ve değişik bir muamele tarzı kabul etmek istemiyordu. O ancak kendisini takdir eden, anlıyan ve seven kimseleri etrafında topluyor, ancak o kimselerin davetlerini kabul ederek gidiyordu. Buralarda istediği muhiti ve lâıyk olduğu alâkayı bulunca kendinden geçiyor, hakikaten lâtif ve şiir dolu mevzalar veriyor, tasavvuftan bahsediyor, bilhassa ney, çenk, rebab ve musîkar gibi aletlerle musiki âlemleri yaptırıyor; bu âlemlerde şiir okuyarak semâ'a kalkıyordu. O zaman gene huşû içinde, büyük bir hürmet ve edeple her zaman etrafında dolaşan hayranları onun bu lâtif cezbe içinde söylediği şiirlerini zapta çalışıyorlardı. Gene o zaman daveti yapan veya orada hazır bulunan kibar hanımları boyunlarından, kulaklarından ve ellerinden kıymetli mücevherlerini koparıp onun ayaklarına atıyorlar, heyecan içinde, belki bunlardan birisini beğenir de alır diye yalvaran gözlerle kendisine bakıyorlar; fakat o, bu atılan, ayaklar altında sürünen mücevherlere bakmıyordu bile... Onun kendi âleminde solmayan çiçekleri, güzellikleri ve parıltıları bu âleminkine benzemiyen mücevherleri vardı. O, gözleri yarı kapalı, bütün bu güzellikler arasında, vecd içinde dönüyor, dönüyor, iç âleminin derinliklerinden doğan en güzel mücevherleri zevkle ve cömertçe etrafına saçıyor.